

Szemle

A magyar nyelv szóvégmutato szótára. Szerkesztette Papp Ferenc.
Munkatársak: Apátfalvi Éva, Bakos Mária, Bánya Ildikó, Gergely Margit,
Hulvej János, dr. Jakab László, dr. Jánoska Sándor, Konyári Róza, Kovács
László, Kőrösi Pál, Máté Éva, Pázmándi Éva, Ulviczky Mária. Akadémiai
Kiadó. Budapest, 1969. 594 lap.

A szokásos szójegyzékek, szótárak a szavakat balról jobbra állítják ábécérendbe:

zs
zsába
zsabó
zsajtár
zsák
zsákállat
zsákbamacska
zsákdarab
zsakett
zsákfutás stb.

A szóvégmutato vagy — latin kifejezéssel — „a tergo” szójegyzékek, szótárak a szó végétől kiindulós a szó eleje felé haladó betűrendben mutatják be anyagukat:

zs
bandázs
bagázs
hűbelebalázs
persziplázs
grillázs
blamázs
apanázs
ekvipázs
darázs stb.

Az „a tergo” elrendezésű szójegyzékek hasznosságát elsőnek a rímet kereső poéták ismerték fel. Pontos hangegyezésen alapuló tiszta vagy szabatos rímben ugyanis végeredményben minden nyelv szegény, s ezért számos versírónak, ha nem akarja asszonáncal vagy rag-, illetőleg képzórímmel beérni, folytonos rímkeresési gondjai vannak. Magyar nyelven az első rímszótárt Versegly Ferenc állította össze „A’ tiszta magyarság, avvagy a’ csinos magyar beszédre és helyes írásra vezérlő értekezések. Követi ezeket a’ cadentiák’

lajstroma, mellynek hasznát a' filologusok és a' poéták eggyaránt vehetik" (Pestenn. 1805.) című könyvében (115–163). Mint a könyv címéből is kitűnik, „a' cadentiák' lajstroma” nemcsak a rímet kereső költőnek volt szánva, hanem a filológusnak is, sőt annak elsősorban. Hasonló rendeltetésű, de jóval terjedelmesebb (228 + 24 és 158 + 8 lap) Simai Kristóf rímstórája: Vég tagokra szedetett szó-tár, mely a' magyar nyelvben elő-fordúló szavakat [a II. kötet címében: ígékét] deakúl ki-fejezve, az A.B.C-nek szokott rendi szerént elő-adja (I–II. Budán, 1809–10.). Jóval későbbi Fűredi Ignác munkája: Magyar rím-szótár. Együttal kimerítő nyelvtani példatár két függelékel. Tanulók, tanítók, verselők és nyelvészek használatára (Bp., 1902. 21903.).

Az első rímstórák után hamarosan megjelentek olyan szóvégmutató szólisták is, amelyeket nem a rímelési lehetőségekre kíváncsi költőknek, hanem kizárólag grammatikusoknak, nyelvészeknek szántak. Nálunk már 1815-ben összeállított Szemere Pál egy „Substantívumok” és „Verbumok” szerint csoportosított szóvégmutató szójegyzéket, és pedig azokból a „szendergő gyökerek felköltögetése által” világra hívott nyelvújítási alkotásokból, melyek Verseghy Ferenc nevéhez fűződnek (Kazinczy: Lev. XIII, 213). Különösen hasznos munkaeszközöknek mutatkoztak a szóvégmutató szójegyzékek a holt nyelvek kutatói számára, hiszen a vésett, rótt, írott, festett szövegek rongálódásai gyakran nem a szavak végét, hanem az elejét érintik, s ilyenkor a jobbról balra haladó ábécé szerint rendezett szótárak jelentékenyen megkönnyíthetik a töredékes szöveg kiegészítését. Az óind irodalom legrégebb emléke, a Rig-Véda szóvégmutató szójegyzékét Graßmann (1873.), a latin nyelvét Gradenwitz (1904.), az óiráni nyelvét Bartholomae (1904.), a görög nyelvét Kretschmer és Locker (1944.), illetőleg Buck és Petersen (1944.), a műkénéi görögét Lejeune (1964.), az óegyházi szláv nyelvét Sadnik és Aitzetmüller (1955.), a tokhár nyelvét Poucha (1955.), a hettita nyelvét Reichert (1963.), a poláb nyelvét Polański és Sehnert (1967.) állította össze részint önálló kiadványként, részint pedig „a fronte” szótár kiegészítéseként. Minthogy azonban a szóvégmutató szójegyzékek nemcsak rongált szövegek kiegészítésére, hanem szóképzéstani, etimológiai stb. vizsgálatokra is föltöbb alkalmas, időkímélő munkaeszközöknek bizonyultak, a holt nyelvek köréből kiterjeszkedtek az élő nyelvek körébe is. Az ötvenes évek vége óta a szóvégmutató szótárak készítése úgyszólván lexikográfiai divattá vált, s olykor ugyanaz a nyelv több szóvégmutató szótárt is kapott. A szóvégmutató szótárnak ugyanis a feldolgozott szóanyag tekintetében két fő típusa alakult ki: A) Egyetlen szótáron alapuló szóvégmutató szójegyzék. B) Több szótár egyesített címszavai alapján készített szóvégmutató szójegyzék. Mindkét típus előállítható kézi úton, manuális rendezéssel, vagy pedig gépi úton, lyuk-kártya-rendszerű feldolgozással. Az élő szláv nyelvek közül például a következők rendelkeznek már a szóvégmutató szójegyzék ilyen vagy olyan típusával: O r o s z: Bielfeldt 1958. Vasmer 1958–9. Obrębska – Jabłońska 1968. | S z e r b - h o r v á t: Matešić 1965–7. | L e n g y e l: Doroszewski 1965. | M a c e d ó n: Miličić 1967.

A magyar nyelv szóvégmutató stórája (a továbbiakban VégSz.) Papp Ferenc kezdeményezéséből, és az általa irányított debreceni munkaközösségnek, valamint a Központi Statisztikai Hivatal Számítástechnikai Igazgatóságának példás együttműködéséből született meg. „A tergo” rendben tartalmazza egyetlen stórái forrásnak, az ÉrtSz.-nak önálló szócikkkel rendelkező címszavait, de – ezen túlmenőleg – közli minden egyes szó legfontosabb lexikográfiai jellemzőit is: hány tőből áll, szófaji hovatartozása, tő-típusa (névszók esetében), ragozási típusa (igék esetében), képzővel való ellátottsága stb. Nem pusztá szójegyzék tehát, mint az idegen nyelvek hasonló műveinek zöme, hanem sokrétű felvilágosítást nyújtó, igazi stótar, de jelentésmegadás nélkül. Teljes haszonnal csak az ÉrtSz.-ral együtt forgatható. Helyesen állapítja meg a VégSz. előszavában (8) a szerkesztő, hogy a VégSz. tulajdonképpen nem más, mint az ÉrtSz. sajtatos, grammatikalizált tartalomjegyzéke.

A VégSz. törzsanyagához négy részből álló függelék (539–94) csatlakozik. Az 1. függelék (541–88) a szóvégi fonémákra, digrammákra, trigrammákra és tetragrammákra vonatkozó összesítéseket foglalja magában. Igen érdekes és tanulságos a hosszúság szerinti eloszlást bemutató 2. függelék (589), valamint a jelentésszám szerinti eloszlást szemléltető 3. függelék (590–1). Az 3. függelék taxatív is felsorolja a 25 vagy annál több jelentésű, tehát rendkívüli mértékben poliszemantikus szavakat. A hosszúság szerinti eloszlás táblázatát — sajnos — nem követi a leghosszabb szavak listája. Minthogy erre a legkülönfélébb érdeklődőknek egyaránt szükségük lehet, megkértem a VégSz. szerkesztőjét, Papp Ferencet, bocsássa közre a jelen ismertetés útján a 20 *n*-es vagy annál hosszabb szótári címszókat. Íme a lista:

20 n, 1 jelentés: *cséplőgép-tulajdonos, csonthártyagyulladás, deviza-bűncselekmény, differenciálegyenlet, differenciálhányados, differenciálszámítás, gabonabeszolgáltatás, gyógyszerészhallgató, hadosztályparancsnok, jobbágyfelszabadítás, jövedelemtöbblet-adó, köthártya-gyulladás, lelkiismeretfurdalás, lélegzetvisszafojtva, megvesztegethetetlen, munkacső-gazdálkodás, társadalombiztosítás, táviró-összeköttetés, telefonösszeköttetés, valószínűségszámítás, valuta-bűncselekmény.*

20 n, 2 jelentés: *földműveszövetkezet, fürdőszoba-használat, marxizmus—leninizmus, megfellebbezhetetlen.*

21 n, 1 jelentés: *bányaszerencsétlenség, élelmiszer-korlátozás, folyószámla-követelés, fültömörigy-gyulladás, kivilágos-kivirradtig, kutya-macska barátság, lelkiismeretvizsgálat, népszerűség-hajhászás, rabszolgakereskedelem, terménybeszolgáltatás, tömegszerencsétlenség, tudománynépszerűsítés.*

21 n, 2 jelentés: *élelmiszer-felhozatal, összeegyeztethetetlen, összehasonlíthatatlan.*

21 n, 3 jelentés: *keresztényszocialista.*

22 n, 1 jelentés: *apáca-fejedelemasszony, bölcsészettan-hallgató, hadifogoly-szállítmány, keresztényszocializmus.*

23 n, 1 jelentés: *magánhangzó-illeszkedés.*

24 n, 1 jelentés: *illegeti-billegeti magát.*

E listában csupán az nem világos számomra, miért szerepel benne a *lelkiismeretfurdalás* és a *lelkiismeretvizsgálat* egybeírva, kötőjel nélkül, holott az ÉrtSz. és a VégSz., valamint — a *lelkiismeretfurdalás* esetében — a Helyesírási tanácsadó szótár szerint is a kötőjeles *lelkiismeret-furdalás, lelkiismeret-vizsgálat* írásmód a helyes, s a kötőjel eggyel megnöveli e szavak *n* értékét.

A 4. függelék öt stíluslistából áll. Az argó, a gyermeknyelvi és az új szavak „a tergo”, a hangfestő és a hangutánzó szavak pedig „a fronte” vannak rendezve. Mindegyik stíluslista hasznos, tanulságos.

A VégSz. érdekes, új színfoltja a magyar szótárirodalomnak. Sokoldalúan lehet segítségére mind a kutató nyelvésznek, mind a gyakorló pedagógusnak. Amint borítólapjának fülszövege is említi, minden bizonnyal jó hasznát vehetik az írásszakértők és a különféle nyelvi játékok kedvelői is. Rím��ótárként is alkalmazható. Az etimológus munkáját főleg azáltal könnyíti meg, hogy lehetővé teszi a vizsgált szóval analóg végződésű, felépítésű szavak gyors összekeresését. Analógiák nélkül ugyanis az etimológus nem boldogul, mert nemigen tudja megmagyarázni a különféle alakváltozatokat. A módszeres szófejtés egyébként is a szó végén kezdődik, és az egyes formánsok leválasztásával fokozatosan halad a szó eleje felé. Az ellenkező irányú eljárást már Budenz (MUSz. Előszó

VII) megróttá: „Hiába való az erőszakos szófejtés, a mely nem is fejt, hanem vagdal, mindjárt az elején kezdve a szónak tagokra bonczolását, keveset törődve ezek netaláni értékével.”

Amint a már mondottakból kitűnik, a VégSz.-t sokra becsülöm, szótárirodalmunk jelentős nyereségének tartom. Napi munkám során gyakran használom. Pozitív értékelésből mit sem von le az a körülmény, hogy néhány kisebb-nagyobb részletkérdésben más véleményen vagyok, mint a VégSz. szerkesztője. Nem helyeslem mindenben az Akadémiai Kiadónak mint a VégSz. gondozójának ténykedését sem. Részint a kiadót, részint a szerkesztőt érintő kifogásaimat pontokba szedem:

1. A VégSz. ára — 400 Ft — rendkívül magas. Nem a nyelvészek, tanárok zsebéhez van szabva. Ugyanakkor példányszáma meglehetősen nagy: 1500.

2. A VégSz. használatához nélkülözhetetlen kódkules rá van ragasztva a könyvfedél belső oldalára, s ezért nehezen kezelhető. Kihajtható lap formájában — vö. SzófSz., ÉrtSz. — kellett volna megoldani.

3. A kódkules B oszlopában a 33. kódszám feloldásaként „indulatszó” olvasható „igenév” helyett.

4. A névszó többes számú alakjaként a kódkulesban két ízben is *névszavak* áll, holott magában a VégSz. törzsanyagában (310) a C oszlop kódszámaként 1. van feltüntetve, tehát a kódoló szerint a *névszó* változatlan tövű. S hogy ez nem csupán kelet-magyarországi, hanem országos norma, bizonyítja a MMNyR., amelyben az 1. kötet 212. lapján kezdődő fejezet „A névszók” címet viseli.

5. A VégSz. szóvégi helyzetben a hagyományos magyar betűrendet követi, nem szóvégi helyzetben viszont a „fonológiai betű” helyett a „leütés-betű” felfogását érvényesíti. Ez a kettős sorrend a használatban csak zavart és bosszúságot okoz. (A „hagyományos” nyelvészek, nem pedig a gépi munkák szemszögéből beszélek!) Akármelyiket, de a kétféle sorrend közül csupán az egyiket kellett volna alkalmazni mindkét helyzetben.

6. Nem érthetek egyet a VégSz. szerkesztőjének azzal az eljárásával, hogy a kettőjű *dz* betűt és a háromjű *dzs* betűt kirekeszti a magyar ábécéből, mert nincs „meggyőződve az e betűk jelölte hangjelenségek magyar fonéma-voltáról” (VégSz. 10). Annak eldöntése, vajon fonéma-e a magyarban a *dz*-vel és a *dzs*-vel jelölt hang, nem a VégSz. hatáskörébe tartozik. A legtekintélyesebb jelenlegi magyar leíró nyelvtan, a MMNyR. (1 : 82) a *dz*-t és a *dzs*-t a magyar mássalhangzó-állomány teljes jogú tagjának tartja. E felfogással — mint minden tudományos nézettel — természetesen vitába lehet szállni, de csakis megfelelő helyen és megfelelő módon. Semmi esetre sem a VégSz. előszavában, egyetlen, zárójelbe tett mondat erejéig. Az ábécébe való beletartozás történelmi fejlődés eredménye, s nem tehető függővé attól, önálló fonémát jelöl-e valamely betű vagy sem. Ezen az alapon ugyanis mindenekelőtt az *ly*-t kellene mellőznünk, hiszen hangértéke a mai köznyelvben a *j* hangértékével azonos.

7. A 12. lap első sorában ez olvasható: „a kérdéses betűsor és a címszó jelentése között triviális megfelelés volt.” A *triviális*-nak az ÉrtSz. szerint ’közönséges, útszéli, otromba, durva; szellemtelen, lapos’ a jelentése, s e jelentés sehogyan sem illik bele az idézett szövegrészbe. A „triviális megfelelés” helyett a „könnyen érthető, világos megfelelés” lett volna jobb.

8. A 21. lap második bekezdésének harmadik sorában ez áll: „Nyugat-magyarországtól Kelet-magyarorszáig”. Helyesen: „Nyugat-Magyarországtól Kelet-Magyarorszáig”.

Szeretném még felhívni a figyelmet arra, hogy a VégSz.-ral szinte azonos időben határainkon túl napvilágot látott a magyar nyelv „a tergo” toldaléktára Wolfgang Veenkertől (Verzeichnis der ungarischen Suffixe und Suffixkombinationen. Zusammengestellt und a tergo geordnet von Wolfgang Veenker. Als Manuskript vervielfältigt. Alle Rechte

vorbehalten. Hamburg, 1968. Mitteilungen der Societas Uralo-Altaica. Heft 3. 105 lap). Ezt a Veenker-féle „a tergo” toldaléktárat a VégSz. szerves kiegészítéseként kell felfogni és használni. Kár, hogy nehezen lehet hozzájutni. Könyvárusi forgalomban nem kapható.

A VégSz.-ra visszatérve hangsúlyozni kívánom, hogy mindazon túlmenőleg, amit a nyelvészeknek, tanároknak stb. nyújtani tud, e szótárnak még különleges pedagógiai jelentősége is van, mert a kódolást és kódolás ellenőrzését a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem magyar szakos hallgatói végezték az 1963–1964. évben. A VégSz. tehát bizonyos értelemben egyetemi hallgatók műhelymunkájának tekinthető. A munkálatokat kezdettől végig Papp Ferenc irányította, fogta össze. Ő is, munkatársai is elégedettek lehetnek teljesítményükkel, rájuk pedig büszke lehet a debreceni egyetem.

Kiss Lajos